

QUAN ĐIỂM CỦA THẠCH LAM VỀ VĂN HỌC NGHỆ THUẬT

TRỊNH HỒ KHOA

Khoa Báo chí - DHTH Hà Nội

Trong số các nhà văn Tự lực văn đoàn có lẽ Thạch Lam là người có nhiều quan tâm suy nghĩ hơn cả về những vấn đề thuộc phạm trù lý luận văn học nghệ thuật.

Những điều ấp ủ, nung nấu đó đã được Thạch Lam nêu lên trong "Lời nói đầu" cuốn "Gió đầu mùa" và được trình bày đầy đủ hơn trong cuốn "Theo giòng".

Thạch Lam cho rằng văn học phải mang tính chiến đấu và phải có giá trị nhân bản. Trong lời nói đầu "Gió đầu mùa" Thạch Lam viết: "Tôi không có ý muốn kể những chuyện thần tiên hay lãng mạn, nhưng những cảm tưởng của tôi với đời kín đáo và gián dị quanh mình. Bởi vì đối với tôi, văn chương không phải là một cách đem đến cho người đọc sự thoát ly hay sự quên, trái lại, văn chương là một thứ khí giới thanh cao và đặc lực mà chúng ta có, để mà tố cáo và thay đổi một cái thế giới giả dối và tàn ác, vừa làm cho lòng người được thêm trong sáng và phong phú hơn".

Có thể xem ý kiến trên đây là bản tuyên ngôn nghệ thuật chống lại quan điểm của Khái Hưng. Bởi vì cũng năm đó, Khái Hưng đã tuyên bố: "Tôi viết văn chỉ vì tôi thích viết văn, không phải để phụng sự cho một phái nào, tôi viết văn chỉ để cho tôi và cho bạn tôi".

Ý kiến của Thạch Lam đã khẳng định dứt khoát vai trò xã hội của văn học, bằng việc "Tố cáo và đòi một thế giới giả dối và tàn ác", nâng tâm hồn độc giả "làm cho lòng người được trong sạch và phong phú hơn". Làm được điều đó, văn học đã góp phần cải tạo xã hội. Không đồng ý với quan điểm "nghệ thuật vì nghệ thuật", Thạch Lam chủ trương văn học phải là "khí giới" nghĩa là công cụ đấu tranh bảo vệ con người chống lại mọi cái chà đạp lên quyền sống thiêng liêng của con người.

Như vậy, theo Thạch Lam, văn học phải phản ánh chân thực cuộc sống "gián dị quanh mình", cung cấp cho bạn đọc những nhận thức chính xác về cuộc sống thực tại để định hướng cho đời mình, quyết định những hoạt động hợp với đạo lý. Thạch Lam đã khẳng định tính chiến đấu và chức năng giáo dục của văn học thông qua chức năng nhận thức và thẩm mỹ.

Quan điểm tiến bộ trên đây được Thạch Lam trình bày cụ thể trong cuốn "Theo giòng".

"Theo giòng" là một tập tiểu luận bàn về văn chương gồm những bài viết đăng rải rác

ý hai tờ báo "ngày nay" và "chủ nhật" từ năm 1939 đến năm 1940 được nhà xuất bản "Đời nay" tập hợp lại, in thành sách. Trong tập tiểu luận này, người đọc sẽ tìm thấy ý kiến của tác giả (tuy chưa thành hệ thống) về giá trị thường thức nghệ thuật, về vai trò của người nghệ sĩ.

Thạch Lam cho rằng viết một tác phẩm có giá trị, điều tiên quyết là mình phải thành thực với mình. Ông rất tâm đắc với ý kiến của Robert Honner đăng trong mục "Tin thơ" của báo "Tin văn" (Nouvelles littéraires).

"Trước hết, mình phải thành thực với mình, không bao giờ nên chỉ viết về một đề tài thấy người khác được hoan nghênh vì nó, nếu chính mình không thấy một cái liên lạc đối cần với đề ấy, không bao giờ nên bắt một hình ảnh nếu mắt mình không trông thấy. Chính những đồ trang sức mượn làm hại nhất cho các thi sĩ". Thạch Lam bổ sung: "Tôi nói cả các nhà văn nữa". Dĩ nhiên theo Thạch Lam sự thành thật chưa đủ cho nghệ thuật, nhưng một nhà văn không thành thực không bao giờ trở nên một nhà văn chân chính và chông bao giờ sáng tạo được một tác phẩm có giá trị. Hơn thế nữa, sự dối trá còn là một điều si nhục.

Không nên cãi rằng mình thành thực nếu mình không thành thực.

Một đôi khi người khác có thể nhầm được nhưng chính ta, ta không bao giờ nhầm cả. Và không có gì đáng bị cho một nhà văn hơn là mình dối mình" (1).

Ý kiến trên đây không phải chỉ là lời khuyên đối với những ai muốn bước vào nghề văn chương mà còn là điều tâm niệm, là phương châm sáng tác của chính Thạch Lam trong suốt cuộc đời văn nghiệp. Chính Khái Hưng đã xác nhận điều đó. Trong lời tựa viết cho tập truyện ngắn "Gió đầu mùa" Khái Hưng viết: "Thành thực đó là đức tính không có không được của nhà văn. Ở Thạch Lam, sự thành thực lại trở nên can đảm. Đọc nhiều đoạn văn của Thạch Lam tôi rùng rợn vì sự thành thật. Tôi xin thú thực rằng những điều nhận xét gay go về mình và những người sống chung quanh mình, tôi cũng thường có, song vị tất đã dám viết ra. Nhưng sao lại thế nhỉ? Đáng lẽ bọn nhà văn chúng ta ai ai cũng phải can đảm hơn người thường. Đáng lẽ ta phải mạnh bạo viết những điều mà mọi người, mà ta, nhất là ta, giấu kỹ ở trong tận đáy linh hồn, những nỗi băn khoăn, những sự vui mừng, lo sợ, tức tối, thèm muốn, ghen ghét đang ần nấu trong khối óc, trong trái tim ta. Tôi vẫn ước ao có cái can đảm ấy, nhưng không sao có được, cái can đảm mà tôi thấy ở Tolstoi, mà trong đám văn sĩ mới nước ta, tôi thấy ở Thạch Lam".

Thạch Lam cho rằng thành thực mới là "cái then chốt của nhà nghệ sĩ" (2). Ông nhấn mạnh đến việc phân tích tâm hồn bản ngã, bởi vì theo Thạch Lam tâm hồn người ta là "một vật vô cùng khó hiểu". Những trạng thái tâm lý trong lòng người rất phức tạp, kín đáo và uyển chuyển. Muốn cho tác phẩm sâu sắc (Thạch Lam cho rằng "cái mà chúng ta thiếu nhất là sâu sắc"), nhà văn phải biết suy xét tâm hồn mọi người. Và chỉ khi nào chúng ta hiểu biết được những trạng thái tâm lý của mình một cách sâu sắc, chúng ta mới hiểu biết được trạng thái tâm lý người ngoài (3).

Về công việc sáng tạo của người nghệ sĩ, Thạch Lam khuyên mọi người: "Chúng ta không cần bắt chước ai, chúng ta cứ việc diễn tả cái tâm hồn An Nam của chúng ta, những tư tưởng, những ý nghĩ mà chúng ta ấp ủ trong thâm tâm. Chúng ta chỉ có thể bằng các nhà văn ngoại quốc khi chúng ta đi sâu vào tâm hồn của chúng ta mà thôi" (4).

Như vậy Thạch Lam cho rằng đã là nhà văn thì phải sáng tạo. Nói như cách nói của Nam Cao, phải "khơi những nguồn chưa ai khơi, nói những điều chưa ai nói tới".

Cần phải nói thêm rằng, Thạch Lam phản đối lối bắt chước mù quáng, giáo điều, vì như thế chỉ cho ra đời những tác phẩm nghèo nàn và nhạt nhẽo. Ông tiếc thay cho những ai đã đi nhầm vào đường đó, trong mình có một cái của quý vô hạn là tâm hồn lại đi tìm những dẫu dẫu và ngửa tay đi xin thiên hạ.

Phản đối sự bắt chước mù quáng nhưng Thạch Lam không cực đoan như nhà văn Nguyễn Công Hoan. Tác giả "Kép Tư Bền" tâm sự rằng, ít khi ông đọc trọn vẹn một tác phẩm nào, dù là của một nhà văn nổi tiếng. Thạch Lam không như thế. Ông đã đọc rất nhiều truyện của Mỹ, Anh, Pháp, Trung Quốc và cố gắng rút ra được những điều bổ ích cho công việc sáng tạo.

Nhấn mạnh sự thành thực, sự trung thực với tâm hồn mình trong sáng tạo nghệ thuật là quan điểm hoàn toàn đúng đắn. Coi trọng yếu tố chủ quan, yếu tố tâm hồn trong sáng tạo nghệ thuật cũng là điều rất thích hợp với công việc sáng tác thơ ca và truyện ngắn trữ tình. Chính vì vậy mà Thạch Lam đã rất thành công ở thể loại truyện ngắn. Thạch Lam cho rằng, viết truyện ngắn không khó: "Một sự xảy ra ở ngoài phố làm rung động trái tim ta, một câu chuyện thuật trong phòng khách làm nở một nụ cười khoái trá trên môi ta, một khu rừng âm u lạnh lẽo, một xóm nhà tranh rải rác dưới ven đồi, một cái quán bán nước, một cái xe với anh phu kéo... hay không cái gì cả, sự trống rỗng một phút, một giây của tâm hồn.

Những cảnh tượng ấy, dù trọng dù khinh đều là đầu đề câu chuyện, đều kích thích trí nghĩ ta mà ngấm ngấm tự cấu tạo nên một truyện ngắn. Ta chỉ việc viết lên giấy những điều trông thấy, nghe thấy và những ý tưởng nảy ra trong thâm tâm ta. Có thể thôi. Có thể thôi. Cái khó - nếu quả có cái khó - chỉ ở chỗ phân biệt, có thể thôi" (5).

Về thể loại tiểu thuyết Thạch Lam chủ trương tiểu thuyết hiện đại phải linh động và thật như cuộc đời. Thạch Lam phản đối quan niệm về hai tuyến nhân vật thiện - ác, tích cực - tiêu cực trong tiểu thuyết và cho rằng ở trên đời không có cái hoàn toàn tốt cũng như hoàn toàn xấu. Một người rất tốt cũng có lúc giận dữ thậm chí tàn ác, ngược lại một người rất ác có thể có những giây phút hiền hậu, nhân từ. Bởi vì trong mỗi con người song song tồn tại cả thiên thần lẫn quỷ sứ, cả cái thiện lẫn cái ác.

Hành vi của con người thông thường do lý trí điều khiển, do ý thức về lẽ phải, về đạo lý chi đạo. Nhưng cũng có lúc trong cuộc sống, con người có những hành vi hoàn toàn vô thức. Người nghệ sĩ tài ba là người khám phá được "cái bí mật không tả được ở trong mỗi con người" (6).

Muốn tránh được sự hời hợt, nông cạn trong việc xây dựng nhân vật, Thạch Lam khuyên nhà văn phải biết quan sát, không chỉ quan sát bề ngoài mà là "quan sát bề trong". Chỉ có như vậy người nghệ sĩ mới hiểu được cái ý nghĩa dấu kín trong sự vật, cái trạng thái tâm lý của một cử chỉ hay lời nói.

Muốn xây dựng nhân vật với tính cách phong phú, đa dạng, cần phải quan sát đến cả hoàn cảnh xung quanh môi trường sống. Vì vậy nhà văn phải làm sống lại trong tác phẩm cái không khí bao quanh nhân vật. Phải quan sát chính xác, tỷ mỉ, không nên coi thường cái mà ta gọi là nhỏ nhặt. Bởi vì, theo Thạch Lam, những điều nhỏ nhỏ, một nét mặt, một

ừ chỉ, một giọng nói có khi lại cho chúng ta biết rõ tâm lý nhân vật hơn những quyết định hệ trọng, những công việc lớn lao.

Trong "Theo giòng", Thạch Lam cũng đề cập tới vấn đề tài năng của người nghệ sĩ. Ông cho rằng "Người ta sinh ra là nghệ sĩ hay không, chứ không có thể học tập mà thành được", không có một cái khoa học nhân đạo nào có thể gây thành được. Họ là những sản phẩm của bao nhiêu thế hệ, theo một cách thức chung đúc huyền bí và không có luật lệ. Họ là những cái sinh sản bất ngờ, những cái đột nhiên kỳ dị và ghê gớm của vũ trụ".

Chúng ta không phủ nhận ý kiến cho rằng muốn trở thành nghệ sĩ có tài năng phải có năng khiếu. Năng khiếu là yếu tố bẩm sinh và có thể mang tính di truyền nhưng tài năng bên cạnh năng khiếu còn phải kể đến hoàn cảnh và đặc biệt là sự nỗ lực của cá nhân. Thạch Lam đồng nhất tài năng và thiên bẩm là điều chưa thỏa đáng.

Những ý kiến trên đây của Thạch Lam về văn học nghệ thuật tuy chưa thật đầy đủ và có hệ thống, có điểm chưa thật thỏa đáng, nhưng về đại thể, đó là những quan điểm thực sự tiên bộ, cho đến ngày nay vẫn còn nguyên giá trị.

CHÚ THÍCH

- (1) *Sách đã dẫn tr 11*
- (2) *Sách đã dẫn tr 26*
- (3) *Sách đã dẫn tr 24*
- (4) *Sách đã dẫn tr 25*
- (5) *Tựa "Gió đầu mùa" NXB Đời nay*
- (6) *Theo Giòng tr 29*
- (7) *Sách đã dẫn tr 25*

THACH LAM'S VIEWPOINTS ON LITERATURE AND ART.

Trinh Ho Khoa

Faculty of Journalism, Hanoi University

To Thạch Lam, Literature should be a weapon to denounce and change a cheating and cruel world, to purify and embellish man.

To create a valuable works of art, the writer should be honest. Modern fiction should be flexible and real as life.